

ЗАПРОШЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ

ВІКТОРІЯ ПОГРІБНА,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи Харківського національного університету внутрішніх справ

Сучасний стан і проблеми розвитку соціології як передумова створення її нових галузевих напрямів¹

*Наука не є й ніколи не буде закінченою книгою. ...
Будь-який розвиток виявляє згодом дедалі нові й
більш глибокі труднощі.*

Альберт Ейнштейн

Від тих часів, коли О.Конт увів у науковий обіг термін “соціологія”, їй уже не раз доводилося долати свого роду проблеми “перехідного віку”, які були пов’язані і з невинувато завищеними очікуваннями, і з падінням кредиту довіри. Будучи ще не визнаною академічною наукою, соціологія одразу заявила про себе як про джерело вищого істинного знання, що відбиває стан, умови й перспективи розвитку суспільства. В активно-позитивістський період соціології її родоначальники (Сен-Симон, Конт, Маркс) запропонували людству дещо на кшталт релігії зі своїми проектами громадського порядку й соціального раю. Однак домаганням перших соціологів, природно, не призначено було збутися. Понад те, ентузіазм із приводу створення раціонально й науково зорганізованого суспільства виявився ще й заплямованим результатами практичних “досвідів” із реалізації теоретичних розро-

---

¹ Продовження обговорення проблем, що їх було порушено у часопису “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” № 4 за 2009 рік.

бок у галузі соціології. Одним із проявів цього стало розчарування у глобальних соціальних теоріях, що претендували на знання шляхів досягнення ідеальної організації суспільства.

Наступне коригування полягало в тому, що західна академічна соціологія, ставши автономною науковою дисципліною, яка володіє особливими аналітичними засобами, з одного боку, перестала являти собою “моноліт”, перетворившись на сукупність відносно дезінтегрованих, суперечливих і спеціалізованих соціальних наук. З іншого боку, відбулося самообмеження й “самоогороження” соціології як самостійної академічної дисципліни. Переконуючи себе й інших, що вона займається суспільством як “цілим”, вивченням особливого роду “цілісності”, соціологія на практиці відчула себе в ролі “залишкової науки”, котра обмежується аналізом тих аспектів різноманітного соціального життя, які інші, більш “вузькі” наукові дисципліни, часто просто ігнорують. При цьому, як дотепно завважив свого часу американський “соціолог соціології” А.Гоулднер, соціології властива дивна тенденція до амнезії [Гоулднер, 2003: с. 18]. Охопивши доволі різноманітні за онтологічними, теоретичними і методологічними орієнтаціями школи, соціологія стала являти собою науку, що постійно розпочинає все спочатку.

Водночас соціологію перестали вважати покликанням соціальних реформаторів, і вона перетворилася на професійне заняття для солідної університетської професури. Такий розвиток викликав новий сплеск розчарувань, а також появу обвинувачень соціології в реакційності.

Я поділяю думку американського соціолога російського походження Н.Тимашефф, який вважає, що з огляду на історію існування, розвитку й використання соціологічних знань соціологію можна умовно поділити на імпліцитну й експліцитну. Як імпліцитна соціологія сягає корінням глибокої давнини, будучи синкретичним осмисленням соціального досвіду (як правило, невіддільним від міркувань про державу та владу) у рамках філософії, релігії, економіки, політики, права, риторики тощо. Експліцитною, тобто такою, що ясно усвідомлює й виражає себе як особливу галузь науково-практичної діяльності, частину наукового знання, наукову дисципліну, соціологія стала лише починаючи з другої половини XIX сторіччя [Timasheff, 1967: р. 29–30]. Тому, якщо продовжити його міркування, можна припустити, що одним із головних чинників, які сприяли трансформації соціології з імпліцитної в експліцитну (що виявилось й у визнанні її академічного статусу), є усвідомлення владними структурами підсилення ролі та значення громадянського суспільства, зокрема для існування самої державної влади.

Прагнення влади, утримання її в контексті сучасного світу потребують, з одного боку, оцінювання соціальної картини, що реально складалася, аналізу настроїв, що переважають у певних соціальних групах і соціумі загалом. З іншого боку, існує потреба в ідеологічному впливі на соціальне життя й суспільні групи, а також маніпулюванні громадською думкою. Усе це, природно, справляє подвійний вплив на розвиток і соціології в цілому, і соціологічної теорії.

Крім того, сьогодні спостерігається процес певної комерціалізації результатів соціологічних досліджень, їхнього активного використання, наприклад, у політичній діяльності, у рекламному бізнесі, з метою підготовки

й управління персоналом, у царинах торгівлі, послуг тощо. Неоднозначність впливу цієї групи споживачів соціологічної продукції на розвиток соціологічної теорії та на якість її як науково обґрунтованого знання також зрозуміла. Нарешті, й самі соціологи мають власні інтереси у відстоюванні тих чи інших теоретичних концепцій, які часом можуть суперечити істині. Причому в цьому разі йдеться як про свідоме прислугування владі або іншим політичним силам, так і про вперте повторення неусвідомлено скоєних теоретичних помилок, небажання їх визнавати через особисті амбіції конкретних дослідників.

Слід, напевно, прийняти за аксіому, що абсолютно об'єктивних соціологічних досліджень ніколи не було, нема і навряд чи вони коли-небудь з'являться. Це впливало і впливатиме на якість емпіричних досліджень, теоретичних побудов і рекомендацій, а головне — на формування умов поступального та збалансованого розвитку суспільства. У цьому зв'язку варто наголосити думку Т. Парсонса, якого, до речі, часто звинувачували в реакційності й консерватизмі. Свого часу він визнав, що забезпечення справжнього надійного громадського порядку є надзвичайно проблематичною справою, оскільки “природа його ненадійності й умови, на яких він існував і може існувати, неадекватно представлені в усіх популярних нині концепціях суспільства, незалежно від їхнього політичного забарвлення. Зберігається глибока відмінність між компетентним аналізом і науковою постановкою цієї проблеми, з одного боку, і її ідеологічним визначенням, розрахованим на публіку, — з іншого” [Парсонс, 1998: с. 259].

Незважаючи на складності у взаємостосунках влади, науки й суспільства, не можна, однак, не відзначити той факт, що реалізація висловлюваної ідеї про перетворення соціології у так звану чисту науку (*pure sociology*), може її остаточно згубити. Ми матимемо розроблення соціологічних концепцій, призначених суто для “внутрішнього споживання” (іншими соціологами) з використанням особливої “соціологічної” мови (незрозумілої для основної маси членів суспільства), що остаточно відкине соціологію на узбіччя суспільного життя. Соціальне існування і якість соціології як науки опиняються під загрозою і в тому разі, коли вона перетворюється на науку, покликану облаштовувати й “консервувати” соціальний порядок, що склався, і в тому разі, коли вона замикається в собі, набуваючи форми “чистої” академічної корпоративної дисципліни.

Не випадково багато критичних випадів у бік соціології й соціологічної теорії були пов'язані з тим, що соціологія, як казав С. Сайдман, “відірвалася від тих конфліктів і публічних дебатів, які живили її в минулому; звернулася усередину себе і стала самореферентною”, що “соціологічна теорія ... виробляється й споживається майже винятково соціологічними теоретиками” [Seidman, 1994: p. 121]. Такого роду соціологічне теоретизування, на мій погляд, часто прагне сформувати інтелектуальні структури й механізми розуміння, пропонувані як головні “хранителі” унікальності соціуму, соціальної ідентичності. Але при цьому спостерігаються спроби відкинути все, що може створювати бодай якісь “інформаційні шуми” щодо сучасного стану суспільства. Це теоретизування претендує також на внутрішню несуперечливість отримуваних результатів, на відкриття соціальних закономірнос-

тей, осмислення підходів до розуміння соціального життя, його призначення й нормативно-правового забезпечення. Однак, як показує аналіз значної частини його результатів, розриви між теорією і практикою, вельми характерні для минулих епох, і сьогодні існують. Поряд із тим нагадаймо, як К.Маркс у “Тезах про Феєрбаха” і в “Німецькій ідеології” казав про філософів, зазначаючи, що ті “лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його”. На жаль, подібні порівняння і критику зараз можна почути й на адресу самої соціології.

Останніми десятиліттями минулого століття була порушена негласна обітниця західних філософів, що зберігала чинність упродовж більш як 50 років. Ця обітниця полягала в утриманні філософів від рекомендацій із практичних політичних питань державного й суспільного життя. Раніше навіть такі впливові філософи ХХ століття, як Бертран Расел, якщо й виступали привселюдно з проблем війни і миру, родини і шлюбу, охорони здоров'я й освіти, расових відносин і тощо, то завжди наголошували, що роблять це, виходячи за рамки своєї професії [The social problems, 1999: p. 287–302]. Тобто вони позиціонували себе в цьому разі не як філософів, а як соціально активні громадяни. Однак уже послідовники Расела стали розглядати такі гострі соціальні й політичні проблеми, як гендерні стосунки, забруднення навколишнього середовища, міждержавні відносини, гонитва озброєнь тощо, визначаючи їх як складові “прикладної філософії” [The social problems, 1999: p. 307, 341]. У результаті наприкінці ХХ століття склалася ситуація, що нагадувала часи вступу соціології до співтовариства академічних дисциплін. Знову почали порушувати питання про її роль, місце і значення для суспільства. Поновилися міркування про конкретних споживачів наукової й ідеологічної продукції соціологів. Далася взнаки “криза довіри” і до методології соціологічної науки, і до ортодоксальних теорій соціальної реальності в їхній видозміненій конфігурації, і до різних побудов системно-структурної моделі суспільства як такого.

Зокрема, прихильники зазначеної моделі зазнають критики за те, що не змогли повною мірою розкрити поняття суспільства як місця соціального поєднання всього необхідного для його існування й розвитку за наявних культурних, економічних, науково-технічних і технологічних передумов, а також чинників взаємодії із зовнішнім світом. Понад те, критики відзначають відсутність не просто єдиної, а й логічно несуперечливої цілісної концепції того, як можна теоретично й методологічно підступитися до такого кшталту розуміння й пояснення суспільства. При цьому за багатьма формами соціологічних умовиводів, що претендують на місце теорії, взагалі не визнають статусу поняттєвого, ідейного комплексу, здатного витлумачити й пояснити таке явище, як суспільство, межі його внутрішньої автономії, парадокси, аномалії й удаваності соціальності, соціальне конструювання реальності. Частково це пов'язане з інтенційним способом такого конструювання, який, за вдалим визначенням його з боку Б.Юдіна, являє собою “складну суміш технологічних можливостей спрямованого втручання, з одного боку, і намірів, вірувань, норм і т. ін., втілюваних у довільні й свідомо проєктовані соціальні дії — з іншого” [Юдин, 2004: с. 28].

Певною мірою відповіддю на цей виклик може слугувати поширення в останнє десятиліття XX сторіччя концепції так званої публічної соціології (public sociology). Її прихильники виступили за розширення меж соціології як академічної дисципліни, включення до розроблення нових соціологічних теорій і практик (http://sociology.berkeley.edu/public_sociology). Головна їхня вимога полягає не стільки у зміні або випрацюванні нової методології отримання соціологічних знань, скільки в якісно новому стилі та мові соціологічних текстів, а також у пошуку нових форм інтелектуального спілкування і взаємодії виробників та споживачів соціологічної продукції. Автори цієї концепції закликають соціологів активніше брати участь у суспільному і політичному житті, пояснюючи й розкриваючи цілі й завдання (у тому числі латентні) соціальних рухів, що набирають силу, загальні проблеми формування й функціонування інститутів громадянського суспільства, специфіку наявних соціальних явищ. При цьому висунуто завдання особистої участі соціології й соціологів у підготовці необхідних змін у нормативній базі суспільного життя.

Появу й поширення теорій “чистої” та “публічної” соціології можна репрезентувати і як переживання соціологією чогось схожого на “кризу середнього віку”, і як свідчення того, що сама концепція соціальності продовжує залишатися проблемною. Результатом чергового розчарування в соціології якоюсь мірою можна вважати новий розквіт так званої “критичної теорії”, яка сягає своїм корінням 1930-х років. Вона збрала “під свої прапори” напрями соціологічної думки, досить суттєво відмінні один від одного за цілями та світоглядом: від реанімаційних версій “урізаного” марксизму до постмодерністських концепцій.

Зауважмо, що прихильники постмодернізму здебільше взагалі заперечують наявність і саму можливість виявлення загальних законів суспільного життя, соціальної еволюції й соціального прогнозування, а отже, і необхідність загальної соціологічної теорії. Нерідко зустрічаються й висловлення в тому сенсі, що поняття соціального втратило свою ідентичність. Наприклад, один із яскравих представників постмодерністського напрямку в соціології Ж. Бодрияр вважає, що поширення західної культури вже не може бути контрольований з боку соціуму, а соціальні науки лише створюють ілюзію безсмертя соціальності, ідеалізують цю химеру, не помічаючи трансформації традиційної раціональної соціальності суспільного договору в “сучасну соціальність контакту, виткану з безлічі тимчасових ниток” [Турен, 2004: с. 135].

У процесі аналізу таких соціологічних концепцій виникає враження, що маєш справу з валізою з подвійним дном — настільки хитро упакований її вміст, відображаючи подвійність установок у мисленні самих теоретиків. Річ у тому, що численні спроби вибудувати логіку нового теоретичного явища, увідповіднивши сукупність виведених результатів і тверджень їхнім доказам, не можна визнати досить успішними. Часто вони закінчуються або падінням інтересу до теоретичних і методологічних проблем розвитку соціології, або формулюваннями, схожими на дефініції чогось рівнозначного суспільному чуду, очікування якого, як правило, пов’язане із ситуацією кризового існування суспільства. Однією з причин цього, на мій погляд, є запов-

нення соціологічної теорії або не властивими соціології імплікаціями, або якимись мовними імітаціями соціологічного дискурсу.

Разом із тим, розглядаючи питання про те, “чи можемо ми по-новому визначити сферу соціології чи ми повинні визнати, що її дні вже добігають кінця й місце соціологічних мають заступити нові інтелектуальні підходи, подібно до того, як соціологія заступила філософію права й держави або частково посіла їхнє місце” [Турен, 2004: с. 13], більшість соціологів налаштовані оптимістично. На їхню думку, для відстоювання настільки радикального висновку, як “смерть соціології”, прихильникам постмодернізму варто було б висунути більш конкретні й обґрунтовані аргументи. Не випадково сьогодні з порядку денного не знято завдання, пов’язане з формуванням внутрішньо несуперечливої соціологічної теорії, яка могла б обґрунтовано претендувати якщо не на цілісність пізнання суспільства, то на відкриття базових соціальних законів (як детерміністичних, так і стохастичних) і визначати основні тенденції його видозмін [Социология, 1997: с. 68–72].

Крім того, незважаючи на досить велике поширення песимістичного настрою стосовно поняття соціальності, а отже, і соціології як такої, потреба у формуванні, за влучним висловом В.Мартиненка, соціологічного “пейзажу” із найтоншими нюансами живописання суспільства аж ніяк не зникла й має визнання з боку прихильників постмодернізму. Інша річ, продовжує він, що в сучасній соціології цей “пейзаж” далеко не завжди буває внутрішньо проробленим як за формою та рисунком, так і за композицією та кольором. Картина завжди виходить мало привабливою, коли соціологи забувають, що людина являє собою, так би мовити, живий колір у будь-якому соціологічному пейзажі. Треба тільки не зводити соціологію до антропології, пам’ятаючи про те, що “шлях” соціології пролягає на спільній межі, що зв’язує індивідуальне й соціальне [Мартынченко, 2008: с. 49].

Продовжуючи зазначену аналогію, зазначу, що складні взаємозалежності між “кольором і рисунком” можуть надавати як гармонію, так і какофонію можливостей сучасному “соціологічному живопису”. Перефразувавши Сезана, котрий говорив: “якщо колір гармонійний, то малюнок — точний”, можна сказати: якщо соціологія як наука не приділяє належної уваги кольоровій гамі суспільства, то вона стає неспроможною відобразити його адекватну картину. Безумовно, щось буде зображено, але соціальне ціле при цьому виглядатиме або перекрученим, або розмитим до невпізнаності. З цього погляду для соціологів (хоч би яких концепцій вони дотримувалися) завжди важливо “відчувати колір”, що йде від соціального джерела, а не просто “набивати руку” на техніці соціального рисунка, графіки.

Справді, якоюсь мірою суспільство можна порівняти зі строкатим матеріалом, історична протяжність якого постійно збільшується, чого не можна сказати про якість його розуміння. Під “якістю розуміння” у цьому разі я маю на увазі щось схоже на таке явище, як голографія. Відомо, що хвиля будь-якої природи має принаймні три явні параметри: амплітуду, частоту й фазу. Якщо ми вміємо відображати тільки амплітуду, на фотографії буде чорно-білий площинний малюнок. Якщо ми навчилися відображати й частоту хвилі, отримаємо кольорову фотографію. Останнім часом люди змогли завдяки лазерові відображати й фазу (для цього об’єкт знімають у лазерно-

му висвітленні). Але щоб одержати об'ємне зображення, ми повинні опромінити фотографію тим самим опорним лазерним променем, який використували при зйомці. Тоді маємо голографічне зображення. “Якість розуміння” суспільства саме й можна порівняти з таким променем, за умов висвітлення яким матеріал суспільства стає об'ємним, зрозумілим і починає віддавати ту інформацію (включно з історичною), яка в ньому закладена. Цей матеріал може “ламатися” — будь-які катаклізми здатні розколоти суспільство за певними, іноді навіть ірраціональними, ознаками. За певної кривизни соціального простору виникають свого роду енергетичні катаклізми, якісь “чорні діри” у соціальному світі або сплески суспільної хвилі, про які ми можемо судити й за непрямими параметрами. Через це суспільство не завжди готове розвиватися, йти шляхом прогресу: з будь-якої досягнутої вершини воно може потрапити куди завгодно — і в “чорну діру”, і в потенційну яму, і в точку руху назад. Описати весь цей спектр можливостей, вибудувати свого роду прецедентну теорію суспільства й покликана сучасна соціологія, зокрема завдяки створенню нових спеціальних теорій.

Гадаю, що стан справ у соціології не є критичним. Як позитивний момент відзначу, що сучасні соціологічні теорії відрізняються дещо іншою дослідницькою перспективою, ніж концепції минулого, новими оцінками соціальної дійсності. Вони містять результати наукових дискусій і дебатів щодо питань, які раніше залишалися поза увагою представників класичної й академічної соціології. Яскравим прикладом є, на мій погляд, звернення до проблеми професіоналізму як соціального феномена.

Безперечно, одним із позитивних моментів у цьому сенсі є рух до тіснішої інтеграції соціології з іншими гуманітарними (а в деяких випадках і з природничими) науками. Тому не випадковим є інтерес до соціологічного дослідження причин, цілей і значення бар'єрів, що встановилися між різними науковими дисциплінами, який знову виник останніми десятиліттями в західній соціології. Автори таких досліджень переконливо доводять, що той, хто обґрунтовує необхідність установа, збереження або посилення зазначених бар'єрів, як правило, відстоює цілком конкретні особисті або групові інтереси, а аргументація має цілком конкретне ідеологічне забарвлення (див.: [Бадьо, 2005; Батай, 2004]).

Дає підстави розраховувати на запобігання процесу девальвації соціології й той факт, що соціологи значною мірою усвідомлюють принципову схильність соціологічних теорій до помилок, оман і міфотворчості; розуміють, що будь-яке соціологічне знання слід розглядати не як істину в останній інстанції, а як апроксимацію до неї. Мабуть, сьогодні можна говорити про те, що закінчується стадія розвитку соціології як “корпоративної науки” й відкривається можливість для появи нових соціологічних (в тому числі галузевих) теорій, які розроблюють за більш високого рівня співпраці та взаємодії соціологів із представниками інших наукових дисциплін. Іншими словами, проходить час “корпоративної” парадигми соціологічної “наукотворчості” і починається етап розроблення якісно нових наукових теорій. Переконавання, що соціальна теорія набуває дедалі більшої ваги, знову набирає прихильників [The Task, 1998].

Зважаючи на сказане, можна стверджувати, що потреба в адекватних соціологічних теоріях, в отриманні якнайоб'єктивніших соціологічних знань нині збільшується. Значною мірою це спричинено й тим, що за умов соціально мобільного суспільства зростає необхідність дедалі частіше діяти на свій страх і ризик, тобто відповідально й раціонально, а не просто підкоряючись усталеним або жорстко сформульованим суспільним нормам поведінки. Така необхідність, до речі, є багато в чому цілком закономірним явищем, оскільки тільки в цьому випадку потенційні можливості та здатності індивіда можуть бути реалізовані найбільш повно. Своєю чергою, подальше розкриття цих здатностей і можливостей має позитивний вплив на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому і фактично становить його суть. Ці обставини, а також загальні проблеми соціології й інших гуманітарних наук, що досить рельєфно виявилися на межі двох останніх століть у сфері пізнання людини й суспільства, і зумовлюють важливість спроб реалізувати комплексний теоретичний підхід до побудови соціології нового типу, яка має враховувати своєрідність стохастичних законів і амбівалентність соціально-гуманітарного пізнання. При цьому потребує уточнення й теоретичного переосмислення взаємодія структури соціальної статистики й механізмів соціальної динаміки, що викликає необхідність переосмислення наявних соціологічних парадигм та подальшого пошуку й розроблення нових парадигм і галузевих соціологічних теорій.

Сьогодні існує чимало концепцій соціологічного бачення, інтерпретації та прогнозування соціальної дійсності, які не повною мірою вписуються в усталені рамки соціологічних парадигм і подеколи виокремлюються як самостійні тенденції розвитку сучасної соціологічної думки. До них належать концепції П.Бурдьє, І.Валерстайна, Е.Гіденса, М.Фуко, Ю.Габермаса та деяких інших соціологів. Разом із тим саме їхнє існування змушує певною мірою погодитися з думкою американського соціолога Дж.Тернера, який вважає, що “багато чого з того, що іменують соціологічною теорією, насправді являє собою хитке поєднання деяких припущень, неадекватно визначених понять і декількох неясних і логічно не зв'язаних між собою пропозицій. Із погляду перспектив ідеальної наукової теорії, соціологічному теоретизуванню треба пройти ще чималий шлях” [Тернер, 1985: с. 36–37].

Цю тезу поділяє і підтримує російський соціолог В.Мартиненко, який не без іронії перераховує наявні сьогодні основні напрями або галузі соціології: “астросоціологія, соціологія архітектури, соціологія часу, соціологія держави і права, військова соціологія, соціологія дитинства, соціологія дозвілля, соціологія знань, соціологія імміграції, соціологія історії, соціологія катастроф, соціологія культури, соціолінгвістика й соціологія мови, соціологія материнства, соціологія міжособистісних відносин, соціологія медицини, соціологія покарання, соціологія наукових розробок і нових технологій, соціологія освіти, соціологія довілля, соціологія батьківства, соціологія літнього віку, соціологія політики, соціологія виробничих відносин і соціологія праці, соціологія расових і етнічних відносин, соціологія релігії, соціологія сексуальних відносин, соціологія родини, соціологія ЗМІ, соціологія спорту, соціологія тіла, соціологія тероризму, соціологія економічного розвитку тощо” [Мартыненко, 2008: с. 73].

Проте я вважаю, що такий поділ соціології на дедалі більше число напрямів, першою чергою, відбиває її тісний зв'язок з інтересами суспільства, залежність від змін, що відбуваються в ньому. Тому, на мій погляд, навряд чи цілком правомірною є позиція, згідно з якою такий активний розвиток соціології “вшир”, як і відсутність “домінувального теоретичного підходу” до аналізу соціального світу, є багато в чому штучними. Річ у тім, що зіткнення теоретичних підходів і напрямів, які не стільки суперничають між собою, скільки доповнюють один одного, є водночас вираженням життєздатності соціології, оскільки “рятує її від догматизму” [Тернер, 1985: с. 41]. Крім того, не викликає сумніву необхідність постійної “ревізії” соціології, як і будь-якої іншої науки, щоб уникнути поширення свого роду інтелектуального тероризму й упередженості.

З огляду на це окремого згадування заслуговує ще низка положень постмодернізму. Активне поширення різних постмодерністських напрямів, які заперечують саму можливість і необхідність загальної соціальної теорії, звичайно, можна вважати одним із проявів кризи, але не соціології в цілому, а усталених стереотипів соціологічного мислення.

Узагалі досить важко дати точне наукове визначення й оцінку постмодернізму, оскільки він охоплює різноманітні за своїми цілями і значенням напрями й відгалуження критичної наукової думки. Можливо, з цієї причини знаний представник постмодернізму, польсько-британський соціолог З.Бауман, зберігаючи свої погляди й переконання, на порозі третього тисячоліття відхрестився від самого терміна “постмодернізм” (див.: [New Horizons, 2001: р. 29–30]).

У сучасній науковій літературі можна зустріти різні й часто зневажливі характеристики постмодернізму і його послідовників. Наприклад, “теорія, що заперечує теорію”, “покоління, спантеличене телевізійними програмами, яке заблукало в інформаційних мережах та втратило здатність системного й аналітичного мислення”, “комбінація нарцисизму й нігілізму”, “звичайна форма манірності й пишномовності в судженнях” [Юдин, 2005: с. 37, 69, 76, 81] та ін. Певною мірою можна погодитися щодо дечого спільного у постмодерністів із софістами, але здебільшого ці порівняння й характеристики належать не до наукових дефініцій, а до розряду визначень із популярного свого часу в СРСР анекдотичного циклу “питань і відповідей вірменського радіо”. Нагадаю одне з характерних (яке краще звучить російською мовою): “Какая разница между ЦК и ЧК? — В ЦК цикают, а в ЧК чикают”. Взагалі, будь-які однобічні порівняння й характеристики в науці грішать тим, що призводять до того, що “з водою випліскують і дитину”. У багатьох концепціях, які на перший погляд викликають відторгнення, за більш уважного аналізу можна розгледіти й раціональне зерно. У цьому зв'язку цілком доречно ще раз процитувати “соціолога соціології” А. Гоулднера: “Найнепохитніші критики інтелектуального істеблїшменту, ті, хто не можуть знайти задоволення в ньому й у його рамках, це звичайно ті, хто цінують не скарби з його скрині, а інші, зовсім інші досягнення. Зазвичай цього досягають люди з живим почуттям історії, які розглядають себе як історичних діячів і продовжувачів давньої суспільної й інтелектуальної традиції. У дійсності винагороди, яких вони прагнуть, не можуть дати їм їхні сучасники. Тому

вони менш піддаються принадам і спокусам сьогодення” [Гоулднер, 2003: с. 40–41].

Для появи й поширення постмодерністських течій існували й існують цілком об’єктивні передумови: неприйняття ідеологічної складової колишніх соціальних теорій, процес “придушення” соціології політичними технологіями, необхідність уважнішого емпіричного аналізу й вивчення окремих нових явищ у різних сферах соціального життя, змін у стані соціуму в умовах наростання глобалізаційних процесів і проблем. Соціологія постмодернізму в особі її найвидатніших представників багато в чому виросла з усвідомлення наявності свого роду генетичних вад у всіх соціальних теорій, що зазіхали на знання шляхів раціоналізації й поліпшення суспільного життя. Ці вади, на їхню думку, спричинилися до появи тоталітарної ідеології держав і таких негативних соціально-політичних явищ, як голокост і геноцид [Девятко, 2000: с. 327–329]. Заперечувати наявність у цьому баченні раціонального резону було б нерозумно. Інша річ, що пропонується постмодерністами форма подолання негативних явищ у соціології й у суспільстві в цілому шляхом відмови від самої ідеї розроблення повноцінної соціологічної теорії викликає певне здивування.

Важко погодитися також із такими, по суті, ідеологічними настановами, як твердження, що розроблення й обговорення нових парадигм соціальної теорії — це пошук у спосіб заплутування справи, підміни практичних кроків на шляху розв’язання політичних та економічних проблем деякими абстрактними розмовами, зрештою, форма ескапізму. На мій погляд, ті, хто вважають, що можна зневажити завдання розроблення як нової загальної соціологічної теорії, так і спеціальних соціологічних теорій, глибоко помиляються. Тому й було запропоновано соціологічній спільноті дослідження соціології професіоналізму як нової її галузі (див.: [Погрібна, 2008]).

Роблячи таку пропозицію, ми чітко усвідомлюємо, що для “народження” нової галузі соціології необхідні докази (1) *доцільності* її наукового оформлення й (2) *можливості* категоріально-методологічного впорядкування.

Доцільність вирізнення соціології професіоналізму як окремої галузі пояснюється такими обставинами. Перше — наявність соціальної проблеми й, відповідно, суспільної потреби в її розв’язанні. Сьогодні сформувалася проблемна ситуація, пов’язана з тим, що специфіка розвитку українського суспільства характеризується наявністю однієї дуже небезпечної тенденції: у періоди стабілізації на передній план висувається вимога професіоналізму в діяльності основних соціальних інститутів, а в кризові моменти розвитку місце професіоналізму впевнено посідає те, що зазвичай називають “політичною доцільністю”. В результаті маємо “панування непрофесіоналізму”, що призводить до величезних втрат у становленні громадянського суспільства, провокує напруженість у функціонуванні всіх соціальних царин. При цьому об’єктивно всі розуміють значення професіоналізму для суспільства, але на сьогодні не існує чітких механізмів формування його соціальної затребуваності, які зробили би професіоналізм стабільним показником прогресивного розвитку соціуму. У виконання цього завдання можуть зробити свій внесок представники багатьох соціальних і гуманітарних

наук, однак головна роль має належати соціологам, оскільки саме вони “ставлять діагноз” і виписують “рецепт” для “лікування” цієї “соціальної хвороби”, що виникла в суспільстві.

Друга обставина, яка продукує доцільність виокремлення соціології професіоналізму як нової галузі, — це відсутність у рамках уже наявних галузевих теорій способів розв’язання соціальної проблеми, що сформувався. Вважаю, що традиційні галузеві соціологічні теорії (такі як соціологія професій, особистості, праці, освіти, економічна соціологія), хоч і близькі за своїм предметним полем до соціології професіоналізму, не мають необхідного арсеналу можливостей здійснення системного комплексного аналізу професіоналізму як соціального феномена, його концептуалізації.

Щодо **можливості** формування соціології професіоналізму як нового галузевого напрямку соціологічної науки, то вона, на мій погляд, також зумовлюється двома обставинами. По-перше, як відомо, цінність будь-якого соціологічного дослідження визначається не тільки тим, наскільки адекватно воно відображає ті чи інші закономірності соціальних процесів, а й тим, якою мірою воно завершується науково обґрунтованими прогнозами й рекомендаціями, спрямованими на здійснення соціальних змін за конкретної ситуації. Такі дослідження, що розвиваються в тісному зв’язку з відповідними соціологічними теоріями, забезпечують збільшення знання про дійсність завдяки виявленню нових фактів і тенденцій змін певних сфер життя суспільства. Це є необхідною передумовою для розуміння й пояснення соціального розвитку в цілому. Саме тому, на моє переконання, одну з характерних рис сучасного соціологічного мислення становить виявлення можливих точок росту соціологічної теорії. І однією з таких точок росту я вважаю концептуалізацію феномена професіоналізму в межах нової галузі соціології.

По-друге, формально соціологія професіоналізму відповідає основним вимогам до галузевої соціології, а саме, з одного боку, конструюється в межах загальної соціологічної теорії, а з іншого — може досягати певної автономії, формувати власний об’єкт і предмет дослідження, створювати поняттєвий апарат, ставити специфічні завдання, мати особливі функції та проблемне поле.

Отже, гадаю, є всі підстави для методологічного оформлення нової галузі соціології, що має бути вельми корисним для подальшого розвитку вітчизняної соціологічної науки. Водночас я добре розумію, що вважати свою думку істиною в останній інстанції — ознака обмеженості, тому пропоную її на розгляд зацікавленої спільноти й закликаю до наукової дискусії, оскільки, як казав Геродот: “Якщо не висловлені протилежні судження, то немає з чого обирати найкраще”.

P.S. Ця стаття не розглядається мною як відповідь професорові Яковенку на його рецензію на монографію “Соціологія професіоналізму”. Я ціную й поважаю думку вченого й розумію, що вона може не збігатися з моєю позицією. Наголошую: у статті викладено *авторський* погляд на проблеми й перспективи розвитку соціологічної науки, можливості розширення родини її галузевих напрямів. Впевнена, що **коректна** наукова дискусія завжди

несе тільки позитивний заряд, і висловлюю щире подяку редакційній колегії журналу “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” за надану авторам можливість привселюдно висловлювати й обстоювати свої судження.

Література

- Бадью А.* Тайная катастрофа. Конец государственной истины / Бадью А. // Социология под вопросом. — М., 2005. — С. 28–41.
- Батай Ж.* Сакральная социология и отношения между “обществом”, “организмом” и “существом” / Ж. Батай, Р. Кайуа // Колледж социологии. — СПб., 2004. — С. 54–59.
- Бодрийяр Ж.* Символический обмен и смерть / Бодрийяр Ж. — М.: Новое изд-во, 2000. — 258 с.
- Гоулднер А.У.* Наступающий кризис западной социологии / Гоулднер А.У. — СПб.: Наука, 2003. — 437 с.
- Девятко И.Ф.* Критика старых и поиск новых моделей объяснения в посткризисной социологической теории. Т. 4 / Девятко И.Ф. // История теоретической социологии : в 4 т. — СПб., 2000. — 407 с.
- Мартыненко В.В.* Социальная эпистемология и политика / Мартыненко В.В. — М.: Издат. дом “Академия”, 2008. — 272 с.
- Парсонс Т.* Система современных обществ / Парсонс Т. — М.: Аспект-Пресс, 1998. — 367 с.
- Погрібна В.Л.* Соціологія професіоналізму : [монографія] / Погрібна В.Л. — К.: Алеута : КНТ : ЦУЛ, 2008. — 336 с.
- Социология: парадигмы и темы : курс лекций. — М.: МГИМО-Университет, 1997. — 368 с.
- Тернер Дж.* Структура социологической теории / Тернер Дж. — М.: Прогресс, 1985. — 618 с.
- Турен А.* Социология без общества / А. Турен // СОЦИС. — 2004. — № 7. — С. 5–17.
- Юдин Б.Г.* О человеке, его природе и его будущем / Б.Г. Юдин // Вопросы философии. — 2004. — № 2. — С. 25–31.
- New horizons in sociological theory and research: The frontiers of sociology at the beginning of twenty-first century / ed. by L. Tomasi. — Burlington, VT: Ashgate Pub., 2001.
- The social problems of XX century in the texts and essays of philosophies / ed. by L.J. Ray. — Aldershot : Edward Elgar, 1999.
- The Task of Social Theory (editorial) // European Journal of Social Theory. — 1998. — Vol. 1, № 1. — P. 127–135.
- Timasheff N.G.* Sociological theory / Timasheff N.G. — N.Y., 1967.
- Seidman S.* The End of Sociological Theory / Seidman S. // The Postmodern Turn : New Perspectives on Social Theory. — Cambridge: CUP, 1994. — P. 119–125.